

**HARGITTAY EMIL: FILOLÓGIA, ESZMETÖRTÉNET ÉS RETORIKA
PÁZMÁNY PÉTER ÉLETMŰVÉBEN**

Budapest, Universitas Kiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25), 283 l.

Hargittay Emil egyetemi hallgató kora óta foglalkozik Pázmány Péter életművével. Ez idő alatt született szövegválogatásai, szövegkiadásai és tanulmányai az elmúlt évtizedekben és a jelenben élő legnagyobb Pázmány-kutatók – Bitskey István, Öry Miklós, Szabó Ferenc – közé emelték. Jelen kötetében a szétszórta, különböző tanulmánykötetekben, konferencia-kiadványokban itt-ott megjelent írásait jelentette meg az Universitas Kiadó *Historia Litteraria* sorozatának mérföldkövet jelentő, 25. köteteként.

A gyűjtemény 17 tanulmányt tartalmaz, amelyek a címben jelzett három témaköré szerveződnek. A legkorábbi 1985-ben, a legtöbb a harmadik évezred első évtizedében keletkezett, a legfrissebb kettő pedig itt jelenik meg először. Ilyen a *Filológia* témakörét és egyben az egész kötetet indító, *A Pázmány kritikai kiadás helyzetéről* szóló írás. Ez a kitüntetett hely minden bizonnyal azt kívánja érzékeltetni, hogy Hargittay szerint jelenleg a legfontosabb feladat Pázmány műveinek mindenki számára hozzáférhető, megbízható, jó apparátussal ellátott, kritikai kiadása. A Pázmány Péter nevét viselő Katolikus Egyetemen több mint tíz esztendeje éppen ő e kiadás életre hívója, a munkálatok szervezője, és egyben komoly szerepet vállal a sajtó alá rendezés fáradságos munkájában is. Pázmány esetében különösen problémás a kritikai kiadás elkészítése. Az ő szövegei

ugyanis nem statikusak, hanem dinamikusán változtak a még az életében megjelent újabb és újabb kiadások során. Sőt több műve esetében fennmaradtak az intenciói szerinti javításokat is tartalmazó példányok, sőt saját, kézírásos javításokkal teli munkapéldánya is, amely a tervezett további megjelentetések alapjául szolgált. A sajtó alá rendezők tiszteletreméltó erőfeszítést tesznek ezeknek az emendált példányoknak, illetve Pázmány munkapéldányainak a felkutatására, de sajnos nem mindig járnak sikerrel. A *Felelet* munkapéldánya magántulajdonban van, a *Tíz bizonyágé* a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, *A setét hajnalcsillag után bújdosó lutheristák vezetője* címmel Fridericus Balduinusnak szóló válaszá a budapesti Egyetemi Könyvtárban, így mindhárom kutatható. Nem sikerült azonban még fellelni *Az Sz.írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* Pázmány által saját kezűleg átjavított és kiegészített példányát.

A régi magyar irodalom kutatói számára igen nagy esemény volt 2000-ben a *Ho-doeus – Igazságra vezérő kalauz* (Pozsony, 1637) hasonmás kiadása a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* sorozatban (Bp., Balassi, 2000). A kiadást kísérő tanulmány is felvétel a tanulmánykötetbe, miként a PPKE Bölcsészettudományi Kara Könyvtárának tulajdonában lévő 1623. évi *Kalauz*-példányban olvasható kézíratos hitvita érdekes elemzése.

Ugyancsak a *Filológia* témakörben olvasható az a Kemény János *Önéletírásában* megörökített, Pázmánnyal kapcsolatos epizódok hitelességét bizonyító írás, amely 1985-ben keletkezett, és amely akár a második, *Eszmetörténet és recepció* blokkban is helyet kaphatott volna. Pázmánynak Erdélyről vallott felfogását Kemény 1627 és 1636 közötti követjárásai idején elemezte. Ez a Kemény-tanulmány teljessé vált ki abban az 1987-ben megjelent, a Pázmány tevékenységének hátterében álló politikai elméletről szóló írásban, amely a jelen kötet leghosszabb tanulmánya a második blokk élén. A korábban uralkodó Pázmány-kép módosulásához a legtöbb adalékkal és megfigyeléssel szolgáló remek írás ez. Rámutatott ugyanis arra a változásra, amely során Pázmány a tudós teológus tanárból vitairó, a vitairóból pedig egyre inkább gyakorlati politikus lesz. Hosszasan elemezte, hogy melyek voltak Pázmány politikai elméletének jellemzői, és hogy azok az idők folyamán miként mutakoztak meg politikai viselkedésében. A Habsburg-politika kizárólagos szolgálatából, amely 1601 és 1618 között jellemezte cselekedeteit, az önálló Erdély megerősödésével egyre inkább az erdélyi fejedelemség és Bécs közötti közvetítő szerepre vállalkozott. Árnyaltan kell tehát megítélni politikai tevékenységét, amelynek során rugalmasan igazodott a körülményekhez, és azoknak megfelelően cselekedett. A történészek – R. Várkonyi Ágnes, Péter Katalin stb. – is hasonlóképpen vélekednek e kérdésről.

Hargittay Emil majd húsz esztendővel később, 2006-ban hasonló módszerrel elemezte a *De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti* című, kéziratban maradt, ifjúkori Pázmány-művet, és az

említett iratból kiolvasható elveit – az egyházi szabadság érvényesülése melletti állásfoglalását – szembesítette egyházpolitikai gyakorlatával. A „nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó nem található” alapállása a tolerancia és ökumenizmus gondolatát mutatja ki Pázmány műveiben. Az *Oppozíció, kölcsönhatás és integráció* című tanulmányban érdekes módon hívja fel a figyelmet olyan további, kevésbé ismert tevékenységeire, amelyek nyelvi, vallási és társadalmi-politikai integrációra irányultak. Az esztergomi egyházmegye számára 1625-ben kiadott *Ritualéja* szerint biztosította a keresztesítés és esketés szertartásában a latin mellett a magyar, a német, sőt a szlovák nyelv használatát. A szlovák szöveg az első 17. századi szlovák nyelvemléknek számít. Ehhez a magunk részéről kiegészítésképpen hozzátehetjük, hogy a nemzeti nyelven elmondandó eskü- illetve szertartásszövegek a későbbi, és nemcsak az esztergomi egyházmegye számára készült szerkönyvekben is megismétlődnek. Így megtalálhatók a Lippay György érsek által kiadott *Rituale Strigoniense*ben (Nagyszombat, 1656, RMNy 2660), amelyet Szelepcsényi György esztergomi érsek a hivatalba lépését követően tíz esztendővel később újra megjelentetett (Bécs, 1666, RMNy 3269). Ennek szövegét ismételte meg az ugyancsak 1666-ban kiadott, Pálffy Tamás egri püspök címerével megjelent *Rituale Agriense* (RMNy 3267), míg a Széchenyi György győri püspök által egyidejűleg kibocsájtott *Rituale Jauriense* (RMNy 3268) latin, magyar és horvát nyelven közölte az említett szövegeket.

Pázmány Péter a szlovák katolikusok vallásgyakorlatát segítő további intézkedéseinek bemutatását követően joggal sürgeti Hargittay Emil, hogy az érsek életművé-

nek recepciójára mindkét országban: Magyarországon és Szlovákiában mielőbb sor kerülhessen. Ez egyébként – szerencsére – már el is kezdődött. A Nagyszombatban és a Piliscsabán székelő egyetemek oktatói – a közös konferenciák és kiadványok mellett – együttes erővel határozták el 2004-ben, hogy felkutatják Pázmánynak a pozsonyi Szent Márton Dómban lévő sírját. A vállalkozás részleteiről szóló tudósítás, amely a korábbi feltárásokat is áttekinti, „*Intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” címmel ugyancsak olvasható e tanulmánykötetben is.

A harmadik nagy fejezetben közreadott írások Pázmány írásművészetéről szólnak. Szinte minden műfaj vizsgálat tárgyává lesz a praelimináriáktól (előszavaitól és ajánlásaitól) érett fordításain át a *Kalauzig*. Kiderül, hogy Pázmány egyműves szerző, aki egész életében ugyanazt a Művet írta. Ez pedig a *Kalauz*. 1613-ban e művében egyesítette korábbi vitairatait, miként azt a *Pázmány és a kompiláció* című dolgozat és az abban lévő sztemma látványosan is bizonyítja. A *Szillogizmusok Pázmány Kalauzában* című tanulmány itt olvasható először. Főleg a harmadik kiadást elemzi e szempontból, ám arra is rámutat, hogy e logikai-retorikai eszköz nemcsak az argumentációban kapott nála szerepet, hanem fejezetstrukturáló, sőt műstrukturáló szinten is megjelenik munkáiban. Így van ez az *A Szentírásról és az Anyaszentegyház-*

ról című vitairatában is, amelyről külön dolgozat is szól. Hargittay másik érdekes általános megfigyelése a 16–17. század fordulóján alkalmazott fordítási-szerkesztési technikára vonatkozik. Példák tucatjának vizsgálata után határozta el egymástól az általa „vulgáris vagy protestáns-humanistának” nevezett szerkesztési módot, amely a latin nyelvű idézeteket mindig magyarra fordítva közölte, „a katolikus-jezsuita módszertől, amely a latin nyelvű idézési technikát részesítette előnyben”. Pázmány tudatosan választotta meg, hogy melyik műfajban melyik módszert alkalmazta.

Recenzióinkban természetesen nem tudunk a gyűjteményes kötet összes tanulmányáról, témájáról és eredményéről megemlékezni. Csak azokról szoltunk, amelyek a leginkább hozzájárultak ahhoz, hogy mára Pázmány Pétert már nemcsak a magyarországi ellenreformáció harcos képviselőjének tartjuk, hanem tevékenységét és írásművészetét sokkal árnyaltabban ítéldhetjük meg. Ez nagy részben köszönhető Hargittay Emil szövegközpontú, filológiaiilag megalapozott eszmetörténeti és retorikai vizsgálódásainak. E három vizsgálódási módszert ugyanis szinte minden írásában együttesen alkalmazza, és ez követendő példa kellene legyen mindannyiunk számára!

P. Vásárhelyi Judit

**PÉTER EREDICS: UNGARISCHE STUDENTEN
UND IHRE ÜBERSETZUNGEN AUS DEM NIEDERLÄNDISCHEN
INS UNGARISCHE IN DER FRÜHEN NEUZEIT**

Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2008 (Debrecener Studien zur Literatur, 14),
162 l.

A holland – hasonlóan a magyarhoz – kis nyelv. Az egységesülő Európában egy színfolt a nyelvek palettáján, s látszólag kicsiny a hatóköre. Történelmi mértékkel mérve ugyanakkor nagy hagyománnyal bíró nyelvi kultúra. Témánk szempontjából jelentős határkö 1622, Heidelberg pusztulása, ami után Szenci Molnár Albert és Pareus kapcsolatainak köszönhetően válik Franeker, s majd rajta keresztül Németalföld a protestáns peregrináció első számú célállomásává. A köztársaság kulturális értelemben vett tekintélye megmaradt egy évszázadig, a 18. században lépett be Svájc és Németország a peregrináció erősebb irányaként, de a holland és a magyar kálvinista kultúra közti kapcsolatok jelenkorunkig tartanak.

A kora újkorban a holland nyelv az egyik jelentős protestáns közvetítő nyelv. Számos kutató készített el bibliográfiai összegzéseket a holland kultúrát érintő angol, német és francia fordításirodalomról (János Bruckner, Jan van der Haar, Jan Willem op 't Hof, Cornelis W. Schoneveld, Keith L. Sprunger stb.), a legnagyobb tekintély a szakmában kétségtelenül Jan van der Haar, aki 1980 óta megjelent hatalmas kiadványaiban leírta, s több esetben be is azonosította az ismeretlen szövegeket. Eredics Péter könyve ezeket a kutatásokat több szinten alátámasztja, sőt ebben a könyvében még korrigálja is.

A Hollandiában élő, fordításirodalomból doktorált kutató könyve a Peter Lang kiadónál jelent meg, s kiállításában hor-

dozza a sorozat erőnyeit. Precíz felépítés, árnyalt szakirodalmi háttér, s a vizsgált szövegek címlapjainak fényképei adják a külső keretet. A kötet beosztása szerint a történelmi háttértől, a peregrináció kultúrtörténelmi helyének meghatározásától indul, s az egyes szövegek elemzésével folytatódik, mely fejezetek a magyar szerző életét, hatását, majd a fordított mű holland szerzőjét és háttérét vizsgálják, s végül az egyes szövegek összehasonlításával, s konklúziók levonásával zárulnak. Rendezett, jól nyomon kísérhető felépítés, filológiaiailag megfelelően adatolt, a kutatómunka útját jelző elemzés, s a leíró nyelv tömörsége jellemzi Eredics Péter munkáját.

Jóllehet vannak adattárak, precíz bibliográfiák a fordításirodalomban, különösen ami a kora újkori holland kultúra közvetítő szerepét jellemzi, mégis a magyar–holland téma esetében ingoványos talajon jár a kutató. Az általa elemzett 17–18. századi művek kevés útjelzőt hagytak az utókorra, sokszor nemcsak a mű, de a szerző sem állapítható meg bizonyossággal. Szokolyai Anderkó István *Áhítatos könyörgések* (Leiden, 1648) című munkáját maga van der Haar is rosszul azonosította be, s Eredics Péter kutatásainak fényében megállapítható, hogy nem Havermann, hanem Leonard művének fordítása lappang emögött. A szerző láthatóan ott-honosan mozog ebben a nehéz témában, bizonyító eszközként a szokványos egyetemtörténeteken kívül olyan, többnyire Magyarországon alig vagy nehezen elérhe-

tő forrásokat aknázott ki, mint aukciós katalógusok, nyomdász-katalógusok, peregrinációs levelezések, *album amicorum*ok stb.

Eredics Péter könyvében négy fordítás háttérének, szerzőinek és kiadásainak történetét kapjuk meg, két 17. századi szerzőtől (Szokolyai Anderkó István és Diószegi Kis István, előbbinek két kis művét elemzi) és egy 18. századi alkotótól (Buzinkai György). Közös a fordítókban, hogy valamennyien debreceni kötődésűek: a Collegium diákjai, de Szokolyai Anderkó és a franekeri teológiai doktorátussal hazatérő Diószegi Kis a peregrinációjukat követően tanárai is, utóbbi később püspöke is a debreceni központú egyházkerületnek, Buzinkai pedig a neves pataki tanárnemzedék tagjaként Debrecen város orvosa. Már most megállapítható, hogy a 17. század végének kálvinista kegyességére nemcsak az angol puritán irodalom és a német teológiai szaknyelv hatott, hanem egy eddig kevésbé értékelt szellemi irány, a holland kegyesség, a nagyrészt ószövetségi egzotizmus alapozású coccejánus szemléletével.

Ennek a könnyed összegzésnek a sokszínű variációit mutatja be Eredics Péter könyve. A fenti alkotók holland művei ugyanis maguk is fordítások, angol és német eredetű kegyes elmélkedések alapján készültek, van köztük klasszikus siker-könyv (pl. a Spranckhuysen-féle Linaker-fordítású *Een balsem*, vagy Havermann imádságoskönyvecskéje), s van, amely alig ért meg néhány kiadást (ilyen a Buzinkai-féle Van Leeuwen-fordítás). A legközelebb a holland és a magyar kiadás Szokolyai Anderkó *Balsamuma* esetén áll, mindössze négy évvel a holland alapmű megjelenését követően jelent meg Leidenben 1648-ban magyarul. Ebben az esetben a mecenatúra segítette a magyar diákot,

máskor (éppen Buzinkai esetében) a közeg tette lehetetlenné a kiadvány többszöri megjelentetését. Eredics Péter könyvében rámutat, hogy a professzori ajánlástól az esetleges ötletig számtalan indoka lehetett a fordításnak. Nyomozómunkája rámutat a hollandiai kálvinizmus szellemi körképére, melyben a magyar diákok találkozhattak a művekkel, de akár magukkal a szerzőkkel is holland házigazdáik segítségével. Korábbi publikációk (Bozzay Réka, Bujtás László Zsigmond, Czegle Imre, Eredics Péter, Ladányi Sándor, Ferenc Postma) már jelezték a holland egyetemi élet személyes jellegét, a magyarbarát professzorok és lelkészek közti napi szakmai és emberi kapcsolatot, s immáron ez a kötet is ehhez a színes képhez járul újabb adalékokkal.

Eredics Péter nagy felkészültségű, elemzéseiben elegáns, azonban szerény kutatónak látszik. A német nyelvű kötet legizgalmasabb része a Diószegi Kis István-fejezet, melyben három oszlopban futnak a párhuzamos, holland (H. van Diest), német (J. Havermann) s magyar nyelvű szövegek, megmutatva a fordítás, átdolgozás, parafrázis kulturális regisztereit. A nyelvi elemzése általában strukturális és tartalmi megközelítésűek, s azt a kérdést feszegetik, mi változott a kulturális fordítással. Olyan problémákra keresi a választ, mint: milyen megoldást alkalmazott Szokolyai Anderkó a katolikus-ellenes, vagy éppen Diószegi Kis a katolikus alapszövegen? Hol üt át az *Áhítatos könyörgések* magyar szövegén a Balassi-követő reneszánsz természetszemlélet? Mi a háttere Szokolyai Anderkó vagy Diószegi Kis frazeológiai, tropológiai alakzatainak? Milyen retorikai sémák mozgatják Buzinkai letisztult, szövegű fordítását?

Eredics Péter filológiai aprómunkával feltérképezi több alkotó alkotói világát és műveinek recepciótörténetét, de főként a kulturális közeg szellemi miliójét, melyben megszülethet egy fordítás gondolata és maga a mű. Eszme-, nyelv- és kegyesség-történeti párhuzamokat, távlatokat rajzol meg egy pályakép és a fordítások elemzése kapcsán, s mindemellett bemutatja a kutatás vargabetűit és akár lehetséges új útjait. A Buzinkai-fordításnál megállapítja, hogy ennek a holland alapszövegnek is valószínű volt eredetije, s kijelöli a lehetséges

angol forrásokat, a folytatás perspektíváit. Általánosságban megjegyezhetjük, hogy nagyon inspiráló, ahogyan a szerző szemlélteti a hollandiai források sokszínűségét, s önzetlenül felkínálja a velük való munkát. Olvasóként megállapíthatjuk, hogy Eredics Péter könyve a példa és a bizonyíték arra, hogy a holland–magyar kultúra egymásra hatása, a kora újkori szövegek egymás közti kulturális cseréje terén még vannak lehetőségek a kutatók előtt.

Csorba Dávid

SZABÓ TÜNDE: A SZERELEM EMLÉKEZETE. HÁROM MÁRAI-REGÉNY

Budapest, ELTE Orosz Irodalom és Irodalomkutatás Doktori Program, 2010
(Olvasatok, 1), 158 l.

Szabó Tünde Márai-kismonográfiája az ELTE Orosz Irodalom és Irodalomkutatás Doktori Programja *Olvasatok* című könyvsorozatának első darabja, s mint ilyen, hatásos kezdés, látványosan ráirányítja a figyelmet a vállalkozás törekvéseire. A szerkesztő, Kroó Katalin *Beköszöntője* szerint az *Olvasatok* egyik célja, hogy az orosz irodalomtudományt a modern és klasszikus filológiák összefüggésrendszerében helyezze el. A sorozat nyitott bármilyen módszerre, iskolára, amely valamiféle olvasat során mutatja be a maga irodalom- és kultúraértelmezését. Szabó Tünde könyve elsőrendűen teljesíti a tudományos, filológiai alapokon nyugvó olvasat kritériumait. Mindeközben elemzései néhány pontján szorosan kapcsolódik az orosz filológiához is, mikor Márai regényeinek orosz irodalmi rokonságát tárja fel.

Tudjuk, hogy Márai és könyveinek sorsa sajátos helyzetbe hozta recepcióját. A megkésetttség lehetetlenné tette a valódi

kritikai reakciókat, író és olvasói évtizedeken át nem voltak, nem lehettek egymással szinkronban. Az elmaradt kortársi kritika hiányát csak részben enyhítették a rendszerváltás után született Márai-monográfiák és tanulmánykötetek. Talán mostanra telt el annyi idő, hogy az olvasói magatartás és Márai megítélésének sokszor irodalmon kívüli jellegzetességei nem akadályozzák írásainak regénypoétikai megközelítését. Szabó Tünde könyve erőteljesen részt vesz a kizökkent idő helyrehozásában. Három Márai-regényt közös elemzési szálakra felfűző monográfiájában olyan olvasatot kínál, amely nem szubjektív vagy elméleti szempontokból született, hanem felfedezi, bemutatja a regények más szövegekkel való rokonságát, és ebből értelmezésszerű és világképi következtetéseket von le. Márai e monográfia alapján még az eddigieknél is műveltebb olvasóírónak bizonyul, aki teljes természetességgel – ezért veszi észre csak a figyelmes

szem – építi bele írásaiba az európai műveltség jelentős elemeit.

Mint minden eredeti ötlet esetében, a monográfia bizonyos részkövetkeztetései vitára – és főképp továbbgondolásra – ingerelhetnek, de alapvető megállapításait elvetni semmiképpen sem lehet.

A monográfia szerzőjének választása azért esett éppen *A gyertyák csonkig égnek*, a *Válás Budán* és *A nővér* című regényekre, mivel szoros kapcsolatot fedezett fel köztük. Sok minden köti őket össze: keletkezésük ideje; a kortárs környezetbe ágyazott történetek; a szüzsé hasonlósága; a dichotomikus felépítés; a szerelem, szenvedély, valójában az Erősz főszerepe; az emlékezet és – a szerző által dialógusregénynek nevezett – műfaj. A szerzői bevezető szerint ez utóbbi bizonyítása az elsődleges cél. Ugyanakkor a cím is megjelöli a monográfia egyik fő gondolatmenetét, amely szerint a három regény tematikus szinten nem a szerelemtől, hanem az arra való emlékezés(ek)ről szól. Miközben mindez bizonyítást nyer, az olvasó izgalmas utat jár be, és nehéz megmondani, hogy a kitűzött cél vagy az eszköz a vonzóbb és az értékesebb.

Mindhárom regény esetében a monográfia elsődleges kérdése, hogy milyen pretextusok vonódnak be a regények valamely szintjén, milyen irodalmi és bölcséleti források, előképek fedezhetők fel bennük, és ezek hogyan befolyásolják az olvasatot. Márai időnként elhelyez olyan konkrét utalásokat más művekre, amelyek nyomra vezetnek – valamiért eddig csak igen kevesen indultak el ezeken a nyomokon. Azt pedig végképp nem végezte el senki, hogy az utalásszerűen felbukkanó műveket összeolvassa az adott Márai-regénnyel. Emellett Szabó Tünde olyan

pretextusokat is felfedez, amelyekre nincs közvetlen utalás Márainál, de felismeri a szüzsés, szerkezeti vagy motivikus alapon nyugvó rejtett – pontosabban: a mélyben rejlő – párhuzamokat. Érvelése többnyire oly meggyőző a szövegek valamilyen szintű jelenléte mellett, hogy az olvasónak a ráismerés öröme okozza. A források, utalások, pretextusok megtalálása, párhuzamosságuk felmutatása mindig a Márai-szövegek értelmezését segíti, tehát valóban a szövegek együttes olvasása zajlik a monográfia lapjain.

Kiderül, hogy *A gyertyák csonkig égnek* és Dosztojevszkij *Szelíd teremtese* több szinten párhuzamot mutat (hasonló szüzsés elemek, idősíkok és narráció; a zene jelentősége; bizonyos társadalmi helyzetek hasonlósága; a nőalakok halála és egy hozzájuk kapcsolódó kép; gyilkossági kísérlet). Dosztojevszkij elbeszélése Márai regényének tábornok hőse és a házasság kérdésének értelmezéséhez járul hozzá; a másik Márai-hős, Konrád neve Byron *A kalóz* című poémájához utalja a figyelmes – és művelt – olvasót. Byron Konrád nevű főhőse a neve által idéződik meg, s közvetett jelenléte kiemeli a két alak hasonlóságát, általa hangsúlyt kap a Márai-hős titokzatossága, tűzként égő szenvedélye. *A kalóz* mottói elvezetnek az *Isteni színjáték*hoz, Paolo és Francesca történetéhez. Márai három hőse megfeleltethető Francesca és a két testvér viszonyának. A tábornok és Konrád barátsága ugyanis – ez többször is hangsúlyt kap a regényben – már-már testvéri viszony. A Paolo és Francesca-történetben fontos szerephez jut egy könyv – így van ez Márai regényében is, itt Krisztina naplója játszik központi szerepet. Dantén keresztül megidéződik a lovagregény műfaji hagyománya: Márai

két katona hőseinek jellemében, cselekedeteiben, de még a regény felépítésében – vendég és vendéglátójának hosszas beszélgetése – is felismerhető a műfaj. Szabó Tünde szerint a regényben a barátság motívuma elvezet a mítoszokhoz is. Castor és Pollux történetére mint a regényhősök viszonyának előképére a tábornok maga is utal. Ennél is izgalmasabb a szerző egy másik feltevése, amely szerint *A gertyák...* hőseinek viszonyrendszere és központi motívumai, illetve a két magyar csodaszarvas-mítoszváltozat (a nemzetalapító és a kereszténységhez kapcsolódó) számos lényeges ponton megfeleltethetőek egymásnak. A metaforákat, jelképeket kibontó olvasat szerint a regény a mitológikus gondolkodásmód felelevenítésével a létmagyarázó szövegek regiszterébe emelkedik, hiszen „a metaforák [...] a mitológikus tudatban természetes módon és egyértelműen foglalják egységbe a kozmoszt és az emberi létet annak társadalmi és személyes vonatkozásában” (63).

Márai az antik filozófiai hagyományra tett utalásai sem kerülnek el Szabó Tünde figyelmét, s lépésről lépésre – szöveghelyről szöveghelyre – feltárja ennek jelentőségét az elemzett regényekben. Mindhárom regény fontos „hőse” Platón, és legfontosabb közös alapszövegük – amely a könyv címül választott gondolatmenetre is rávilágít – az Erósz magasztaló *Lakoma*.

A pretextusoknak ez a leegyszerűsített sora – hiszen a szövegek rokonságát ennél jóval szerteágazóbb módon bizonyítja és árnyalja a monográfia – ízelítő csupán a megidézett és az értelmezésbe bevont szövegekből. A teljesség igénye nélkül álljon még itt néhány szerző, mű, motívum, amelyek a *Válás Budán* és *A nővér* forrásaként, pretextusaiként jelennek meg Szabó

Tünde munkájában: Kierkegaard, Nietzsche, a Don Juan-történet különböző feldolgozásai, Tolsztoj *Kreutzer szonátája*, az *Anna Karenina*, a *Rómeó és Júlia*, Goethe, Kömüves Kelemen balladája vagy *A gertyák...*-ban is fontos szerepet játszó *Isteni színjáték*.

A három Márai-regény több szálon futó, de egy irányba tartó, sok ponton egymásba fonódó elemzésében a pretextusok beépülésének módja fontos szerephez jut. Sok esetben a regények hasonló vonásai mögött a szerző közös irodalmi, kulturális forrásokat lát meg. Szabó Tünde módszertani hozzáállása elemző, tehát az intertextuális összefüggések felmutatása nem öncél, hanem elemzői módszer: Márai regényeit a megidézett, forrásként felfedezett szövegek tükrében vizsgálja, mindig bevonva az értelmezésbe a pretextusok sorát. Megközelítésében a műfajnak jelentéshordozó szerepe van, ezért a műfaj meghatározása, körülírása a megértés egyik kulcsa. A regényekben tetten érhető, dichotómiákat felmutató filozófiai és irodalmi hagyomány és bizonyos – a három regényben egyaránt fellelhető – motívumok működése alapján Szabó Tünde amellett érvel, hogy *dialogusregény*ként olvassuk ezeket a műveket. Ha ezt tesszük, akkor a felkínált olvasói stratégia eredményeképpen megértett szerkezet az egész regényt másképp láttatja. Ennek az olvasatnak fontos felismerése például, hogy a – külső formai szempontból – keretes szerkezetű *A nővér* című regény kerettörténete nincs alárendelve a főszövegnek: az egymással rokon dichotómiákra épülő szövegegyeségek között párhuzamosságok, illetve párhuzamos ellentétek figyelhetők meg.

Fontos jellegzetessége Szabó Tünde gondolkodásmódjának, hogy nem zár ki

más olvasatokat, sohasem érvel egyetlen értelmezés *ellen* sem. Monográfiájával ugyanakkor implicit módon beleszól a Márai életművét megítélő esztétikai vitába. Érvei nem a megszokottak: nem beszél erkölcsi tartásról, polgárságról, emigrációról, de még a modernségről sem.

A korábbiakban azért éppen *A gyertyák...* olvasatát ismertettem részletesebben, mert ennek a regénynek a megítélése váltotta és váltja ki leginkább a Márai körüli vitát. Igyekeztem érzékeltetni, hogy miközben Szabó Tünde monográfiájának lapjain egy rendkívül gazdag hagyományt görgető regényként áll előttünk Márai műve, az ebből levont következtetések értelmezésbeliek, leíró jellegűek, poétikaiak, nem pedig esztétikaiak és a legkevésbé sem ízlésbeliek. A negatív esztétikai ítéleteket a szerző a hiányos, felületes olvasa-

toknak tulajdonítja, s miközben a könyv a vitában látszólag nem vesz részt, filológiai és elemző módszere, a regények itt feltárt intertextualitása, gazdag szöveg hagyományon alapuló poétikája az esztétikai megítélés szempontjából is magasabb helyre teszi ezeket a regényeket. A könyv végső célja nem a vita, hanem az elemzés, amelyet a szerző eredeti meglátásaival, szisztematikus gondolatmenetekkel, első látásra váratlanul ható szövegek és szempontok beemelésével lenyűgöző módon végez el, új távlatokat nyitva a Márai-életmű megközelítésében. *A szerelem emlékezete* emellett a Márai-regények megítéléséről szóló vitákba is mindenképpen új, megkerülhetetlen szempontokat vitt, az irodalom területén maradó érveket adva mindkét fél kezébe.

Schiller Erzsébet

PIELDNER JUDIT: BESZÉDTEREK, KÉPTEREK. TANULMÁNYOK, KRITIKÁK

Kolozsvár, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, 2007, 241 l.

A medialitás-elméletek hatása azok elterjedtségében mutatkozik meg: tanulmánykötetek, disszertációk és szakdolgozatok születnek egyre nagyobb számban ebben a témában. Arra a kérdésre, hogy miért is bizonyulnak ezek az elméletek ennyire termékenynek, kézenfekvőnek tűnik a válasz: az egyes diszciplínák önértéket és egymáshoz fűződő viszonyaikat is megvilágító teóriák nem csupán új kérdésirányokat eredményeznek, hanem régi kérdéseket is felelevenítenek. A művészeti alkotásokat a hordozó médium felől megközelítő kérdésfelvetés a figyelmet az egyes művészeti ágak jelrendszer voltára hívja fel, aktualizálva az eltérő kódok

(át)fordíthatóságának kérdését is. Irodalom és film összevetése a médiaelméletek hatására újabb lendületet kapott, középpontba kerültek az adaptáció kérdései, az egyes médiumok újraértelmezik saját szerepüket és egymásra gyakorolt hatásukat.

Kép és szöveg viszonya nem nevezhető új keletű problémának, azonban a film megjelenésével aktualizálta látvány és szó szembeállítását. A statikus képekhez képest a(z esetleg) narratívával is rendelkező film és az irodalmi szövegek közegként való felfogása kiváló terepet biztosít összehasonlító vizsgálatokhoz. Az összehasonlítás aktusa már önmagában felveti a kérdést: mi is az a köztes tér, a metszet,

amely a komparatív szemléletű vizsgálat kiindulópontjaként szolgálhat? Mely pozíció ad alkalmat a két diszciplína eredményeinek és terminológiájának összehangolására?

Pieldner Judit *Beszédterek, képterek* című, a szerző tanulmányait és kritikáit összegyűjtő kötetének első része film és irodalom kapcsolatát nagyrészt az adaptáció problémáján keresztül mutatja be. Elemzései nem csupán az irodalom- és a filmelmélet klasszikussá vált szerzőinek (Gadamer, Foucault, Derrida, Bazin, Barthes stb.) teóriáira támaszkodnak, vizsgálatainak kiindulópontja az elbeszélés-elméletek eredményeinek alkalmazása mindkét médiumra, ezzel kiemelve azok jelrendszer voltát. A szerző vizsgálatainak fókuszában olyan, magyar és külföldi alkotások állnak, melyek közös jellemzője az önreflexió, saját eszközeik láthatóvá tétele, elemzéseinek kérdésirányát a konvenciókat meghaladó narratív technikák és az adaptációból fakadó egymásra hatás vizsgálata adja, mely végül az önmeghatározáshoz vezet. „A film médiuma úgy definiálható, mint amely a többi művészeteket integrálja, magában foglalja – mint szintetizálásra törekvő művészeti ág –, így természeténél fogva mediális jellegű. Azok a filmek azonban, amelyek a társ-médiumokra való reflexió különböző módzatait dolgozzák ki, változatos inter-mediális alakzatokat hozva létre, éppen a film médiumának sajátosságait provokálják, értelmezik újra. Ezáltal a film nem a többi művészeti ág betetőzéseként, valamiféle Gesamtkunstwerkként értelmeződik, hanem a többi művészet között találja meg a helyét” (92).

A film- és az irodalomelméletek határterülete, az adaptáció mindkét oldal érdek-

lődésére erősen számot tart. Az első tanulmányban az elméleti háttér felvázolására vállalkozik a szerző. Az adaptációk esetében lényegesnek mutatkozik az eredeti szöveg és a film közötti távolság, amely a másik irányból szemlélve nem más, mint a szöveg felismerhetőségének mértéke az új alkotásban. A film több művészeti ággal létesít kapcsolatot; ami az irodalomhoz köti, az az elbeszélés képessége, s ez megmagyarázza, miért is szolgálhatnak a narratív-retorikai szempontok megfelelő kiindulópontként az elemzésekhez.

Irodalom és film összevetésekor az adaptáció egy speciális esetként tűnik fel előttünk, mely még inkább aktualizálja a kérdést: hogyan határozhatjuk meg irodalom és film viszonyát? A két médium különbségeinek és azonosságainak szemiotikai szempontú vizsgálatán Pieldner Judit megkísérel túllépni, és az adaptációt nem mint fordítást vagy transzpozíciót definiálja, lényegének nem az egyik kódrendszerből a másikba ültetést nevezi meg, álláspontja szerint a két médium kapcsolatát viszonyként kell felfogni, szövetségként, mely egyfajta palimpszesztként, rizómaként vagy éppen heterotrópiaként írható le (23). „Hogyha távan értelmezzük az adaptáció fogalmát, akkor a reprezentáció (re-prezentáció) természetéből adódóan minden film voltaképpen egy a priori koncepciót adaptál, szűkebb értelemben pedig egy textualizált modell jelenti a kiindulópontot. Ebben a teoretikus megközelítésben az adaptáció feladata az eredeti szöveg lényegének reprodukciója, amellyel az irodalmi szöveg, valamint annak befogadói által felállított követelményeknek kíván megfelelni.” (20.) Az adaptáció az irodalmi mű „szellemiségének” visszaadására törekszik, az eredeti szöveg váza

biztosítja a film vázát. A leginkább problematikusnak bizonyuló feladat az adaptáció számára a stílusbeli ekvivalenciák megtalálása, amely a verbális jelölők filmi jelölők általi szisztematikus helyettesítését feltételezi.

A Pieldner Judit által vizsgált korpusz közös vonása az a szubverzió, amely első-sorban az elbeszélés-technikában mutatkozik meg. Ebből következik, hogy a párhuzamba állított alkotások nem csupán egymással kerülnek diskurzusba, hanem a másik hagyományhoz való viszonyával is. Fielding *Tom Jones* című regénye és annak Richardson-féle megfilmesítése (*Mediális analógiák*) is erre példa. Az öntükröző szöveg narratív újításai következtében a film feladatává válik egy saját metanyelv kidolgozása, amennyiben meg akar felelni az ekvivalencia elvárásának. A tanulmány célja, hogy rávilágítson azokra az eszközökre, melyek kiaknázásával a fieldingi szövegek, valamint Richardson adaptációja egyaránt öntükröző jelleget öltenek. A regény narratív technikái filmnyelvi megfelelőinek kidolgozásai azok a mediális analógiák, melyek a tradícióhoz való hasonló viszonyulás eredményei, és az ekvivalencia megteremtői.

Az *Orlando* kapcsán (*Nem, identitás, filmelbeszélés*) narráció és reflexió kérdését tárgyalja Pieldner. Bár az egymást olvasó médiumokat szándékozik vizsgálni, mégis uralkodik szövegeiben az a mozgás, mely az irodalomtól vezet a filmhez: a woolfi újító narratív technikák ekvivalensét keresve jut el ahhoz a megállapításhoz, miszerint Potter a filmnyelv problémáját ismeri fel az identitás, az élettörténet problémájában. A funkcionális megfelelés példaként mutatja be *A francia hadnagy szeretőjét* (*Metafikció és allegória*). A Ka-

rol Reisz rendezte adaptáció lényegi megoldásának azt tartja, hogy a posztmodern szöveg határsértéseit a rendező a film a filmben megoldással viszi vászonra.

Nem csupán Woolf példa arra, hogy a szöveg filmszerűsége a megfilmesítés kiindulópontja. Pieldner Bodor Ádám novellájának (*A részleg*) forgatókönyvszerűsége mellett a szöveg ábrázolási technikáit a filmből eredezteti, s az értelmezés alapjául a két médium „egymást kiegészítő viszonyát” teszi meg. Az adaptáció tétje immáron az olvasói tapasztalat megváltoztatása, s így a jelenség egy újabb aspektusát emeli ki a szerző: a (kép)retorikai eszközök felől közelítve tárja fel Gothár Péter szándékát, az olvasó imaginárius képei materializálhatóságának kísérletét.

A kötet két tanulmánya is foglalkozik Bódy Gábor filmjeivel (*Önreflexivitás irodalomban és filmben; Nyomvétel és halotti maszk*), s mindkettő támaszkodik az alkotó elméleti megállapításaira. Pieldner koncepciójának alapja szó és kép az adaptációnak sokak szerint csak fenntartásokkal nevezhető *Nárcisz és Psyché*-ben kirajzolódo kétirányú hatása („Nyelv és kép kölcsönösen értelmezik egymást. A szó a filmkép eredetét szolgál, miközben éppen azt idézi föl, hogy maga a szó is képből születik. A képszerkesztés arra hívja föl a figyelmet, hogy a kép és nyelv voltaképpen egylényegű, vizualitás és nyelvi gondolkodás szorosan összetartoznak. Akár Weöres poétikájában”, 83). A rövid szakaszokra osztott szöveg körbejárja a(z ön)tükrözés különböző aspektusait, megmutatva azokat a kapcsolódási pontokat, melyek egy-egy részletesebb interpretáció alapjául is szolgálhatnak. Nem csupán ebben a tanulmányban, a többiben is érezzük, hogy a világos kérdésfeltevés, mely

vezérszálát ad az összehasonlításhoz, nem sikkad el, fegyelmезetten tartja magát eredeti célkitűzéséhez, nem veszik el a részletekben.

A *párnakönyv* kapcsán az elméletet a gyakorlati alkalmazás során próbára tevő szerző a parametrikus film kategóriáját veti össze Greenaway alkotásával. A stilisztikum és a narratív eszközök összekapcsolásával teremti meg interpretációjának alapját. Ebben a szövegben sem távolodik el a tanulmányok központi kérdésétől: hogyan működik az önreflexió? Hogyan jönnek létre különféle metaszintek az egyes alkotásokban? A *párnakönyv* a kép és a film viszonyát kapcsolja össze az írás és a kép problémakörével, tematizálva azt, ami a filmmel is történik: a jelentésről a jelre és a jelölés aktusára hívja fel a figyelmet.

Az önreflexió, ahogy Pieldner Judit többi tanulmányában is reflektál rá, összekapcsolódik a kódrendszer transzparenciájának felszámolásával, a hagyományhoz való viszonyulással, valamint a kánon kérdésével is.

A médium transzparenciáját megkérdőjelező reflektivitást a dokumentum és a fikció problémája felől is megközelíti Pieldner. Párhuzamot talál a hetvenes évek magyar és a kilencvenes évek iráni filmkészítésében megfigyelhető tendenciák közt. Az a filmmel szembeni igény kérdőjeleződik meg ezekben az alkotásokban, mely a valóság megmutatását várja el a filmtől. A dokumentarista szemlélet megbontása a fikcióképző aktusok láthatóvá tételével nem pusztán cáfolja ezt az igényt, hanem a kettő közti határra kérdez rá: hol kezdődik a fikció? Mennyiben reprezentatív médium a film?

A címben (*Beszédterek, képterek*) szereplő mellérendelés nem csupán a két

fogalom, s ezzel a két médium egyenrangúságát mutatja, amint azt a szerző alapvetően hangsúlyozza, hiszen az egymásmellettiségben éppúgy benne foglalt az elválasztottság, mint az összetartozás. Ez a távolság teszi lehetővé, hogy a két művészeti ág kölcsönhatásba lépjen, egymás tükréként funkcionáljon, s megbontva a forrás-feldolgozás linearitását, továbbgondolja, továbbmondja a másikat, s ezzel önmagát is.

Pieldner Judit kötetében a szerző munkái minél szélesebb spektrumú bemutatásának szerkesztői elve látszik érvényesülni, így oszlik a kötet két részre: az első fejezetben a szerző irodalom és film kapcsolatával foglalkozik, míg a második fejezet Pieldner kritikáit fogja össze. Épp ezért merül fel a kérdés bennünk: milyen olvasót kíván ez a kötet? Miért invitál a szerző minket két különböző beszédterbe? Összeolvasható-e a kettő? Bennem hiányérzetet hagytak a kritikák, mivel a kötet olvasását befejezve sem kaptam választ. Azonban azt el kell ismerni, ha tartalmilag nem is tartozik össze a két egység, felrajzol egy képet a szerzőről, áttekintést nyújt eddigi munkásságáról.

A kötet gyenge pontjai is ebből származnak, hiszen a két különböző egység tematikailag nem kapcsolódik egymáshoz, nem lépnek diskurzusba egymással, nem alakulnak egy egységgé. Talán ennek következménye, hogy bizonyos szövegek aránylag rövid terjedelemmel kerültek a kötetbe. Ezt a szétválasztottságot a szerző sem indokolja meg, csupán konstatálja az előszóban.

A tanulmányok terjedelméből (is) adódik, hogy a kötet szerzője nem törekszik az egyes szövegeken belül átfogó értelmezések megvalósítására, inkább a szűkmetsze-

tű vizsgálatokból összeálló egész az, amiről elmondhatjuk, hogy körbejárja a megfogalmazott problémát, lényegi aspektusait egy-egy gyakorlati példán szemléltetve megfogalmazza.

Felszínes lenne azt állítani, hogy a kötetben szereplő tanulmányok csupán az adaptációról szólnak, ahogy ezt a borító sugallja. Az önreflexió, a megszokott narratív határok átlépése nem csupán irodalom és film kapcsolatán keresztül tematizálódik, a dokumentarizmus és a reprezentáció a film önmagára irányuló kérdésekként lepleződik le, amelyet a nyom, a

megrendezettség, a kamera és a szerep, a mimézis és a diegézis vizsgálatával támaszt alá a szerző.

A komparatív szempontú vizsgálatok, ahogy ebben az esetben is láthatjuk, nem az egyes művek aprólékos elemzését szolgálják. A kötet invenciózus jellege sokkal inkább az értelmezések párbeszédének felmutatásában rejlik, mint az egyes alkotások kimerítő tanulmányozásában. A szövegek – terjedelmüknél fogva is – átfogó, a felvetett problémát körüljáró interpretációk, amelyek tovább folytathatóak.

Nemeh Diána